

[Туташинський В. І.](#),
науковий співробітник Інституту педагогіки
Національної академії педагогічних наук України

Організаційно-педагогічні основи професійної орієнтації учнів в умовах профільного навчання

Досліджено організаційно-педагогічні засади профорієнтаційної роботи з урахуванням змін у структурі загальної середньої освіти та узагальнено досвід впровадження перспективних освітніх технологій профорієнтації учнів.

Ключові слова: професійна орієнтація, професійне самовизначення, профільне навчання, освітні технології.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми. Зміни в суспільному житті закономірно відображаються в ціннісних орієнтирах молоді, її інтересах і професійних намірах. Проте, як показують соціологічні та педагогічні дослідження, далеко не завжди інтереси і запити молоді співпадають із суспільними потребами, що створює низку соціально-економічних та психолого-педагогічних проблем. Доводиться констатувати: більшість загальноосвітніх навчальних закладів не готові до організації профорієнтаційної роботи і не можуть забезпечити належні умови для профільного навчання учнів. Тому проблема професійної орієнтації школярів потребує дослідження з урахуванням можливостей організації профільного навчання.

Спрямування молоді щодо майбутньої професійної діяльності є одним із основних завдань профільного навчання учнів у системі загальної середньої освіти [1]. Профільне навчання набуває значення найважливішого структурного і змістовного перетворення в загальноосвітній школі, стає основою для реалізації учнем своєї освітньої траєкторії і вибору майбутньої професії.

Формулювання цілей статті та постановка завдань. Мета статті – розкриття організаційно-педагогічних засад профорієнтації учнів з урахуванням змін у структурі загальноосвітньої школи, закономірностей розвитку економіки та сучасних тенденцій на регіональному ринку праці. Відповідно **завданнями дослідження** є такі:

- проаналізувати наукові праці, положення із профорієнтації та профільного навчання учнів;
- визначити закономірності і сучасні тенденції на ринку праці, що впливають на зайнятість молоді;
- узагальнити досвід профорієнтаційної роботи в умовах профільного навчання;
- визначити перспективні технології профорієнтації учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку особистості, професійної орієнтації, психолого-педагогічних основ професійного самовизначення, профільного навчання та підготовки учнів до професійної діяльності в системі загальної середньої освіти досліджено у низці праць вітчизняних і зарубіжних вчених.

Наукові засади означених психолого-педагогічних напрямів досліджень розкриваються в таких аспектах: питання особистісного розвитку, сучасного змісту і форм організації освіти, диференціації та профільного навчання (І.Бех, Н. Бібік, М.Гузика, Д.Єрмакова, В. Кизенко, І.Підласий, О. Савченко, Н. Чепурна, Н. Шиян); проблеми професійного самовизначення та профорієнтації учнів (І.Волощук, Д.Закатнова, Є.Климова, О.Мельник, І.Назімов, Є.Павлютенкова, Н.Побірченко, Н.Пряжнікова, М.Піддячий, В.Синявський, М.Тименко, Б.Федоришин, В.Чебишева, Б.Янцур); особливості трудового і професійного навчання учнів (А.Вихрущ, Н.Калініченко, О.Коберник, Г.Левченко, В.Сидоренко, Г.Терещук, А.Тарар, О.Шпак).

Стан підготовки вчителів до профорієнтаційної роботи в умовах допрофільної підготовки та профільного навчання, пов'язані з цим проблеми ґрунтовно аналізують В.Андріяшин, В.Андрущенко, В.Гетта, Є.Бачинська, Н. Клокар, М.Корець, В. Кузьменко, Є.Кулик.

Однак питання визначення організаційно-педагогічних засад професійної орієнтації ще недостатньо досліджено у теоретичному та методичному аспектах. Зокрема, потребують вивчення такі важливі питання, як створення системи професійної орієнтації учнів, вплив профільного навчання на професійну орієнтацію старшокласників, упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему профорієнтаційної роботи.

В умовах розгортання профільного навчання в Україні, як показують дослідження, перспективною вбачається мережева система профорієнтації учнів, різні моделі якої вибудовуються та апробуються в Україні, зокрема, у Київській, Полтавській, Черкаській, Хмельницькій областях.

Фундаментальні дослідження цієї проблеми в останні роки проводилися Н.Бібік, В.Мадзігоном, М.Піддячим, В.Побірченко та іншими українськими вченими [2-5].

Проте, як показують наші дослідження, часто організація профільного навчання, особливо на рівні місцевих органів виконавчої влади, розглядається як самоціль, а не засіб досягнення завдань розвитку і професійного самовизначення особистості учня.

Виклад основного матеріалу. В Україні наявна стійка тенденція зростання невідповідності між потребами ринку праці та професійними інтересами тих, хто обирає майбутню професію. Ринок робочої сили пропонує все більше юристів, економістів та інших спеціалістів з вищою освітою, вакансії для яких обмежені. У той же час в багатьох регіонах України не вистачає кваліфікованих робітників. Збільшується потреба у програмістах та інших фахівцях у сфері інформаційних технологій. Продовжується відтік висококваліфікованих кадрів з наукоємних та високотехнологічних галузей національної економіки у сфери економіки інших країн.

У процесі формування ринкових відносин спостерігається закономірність: відставання змін у підготовці кадрів та ринку праці від змін у структурі національної економіки.

Із кожним роком все більше випускників загальноосвітніх шкіл України за основну мету ставлять вступ до будь-якого вищого навчального закладу, незважаючи на те, спеціалістів якого фаху готують у навчальному закладі. Недосконалість системи профорієнтації впливає на зростання безробіття та зумовлює розчарування молоді у життєвих перспективах, призводить до невиправданих затрат держави і сімей на навчання молоді за професіями, яких не потребує ринок праці.

Проблеми професійної орієнтації та зайнятості молоді, як показує системний аналіз, знаходяться не тільки в економічній площині: їх вирішення значною мірою уможливорює організація профорієнтаційної роботи.

Уперше організаційні засади професійної орієнтації в Україні як систему нормативних вимог було визначено у 1995 році в Положенні про професійну орієнтацію молоді, яка навчається (далі – Положення), затвердженому наказом Міністерства освіти України, Міністерства праці України, Міністерства у справах молоді і спорту України від 02.06.1995 р. № 159/30/1526. У цьому документі визначено завдання і функції професійної орієнтації, зміст профінформації, виокремлено елементи професійної орієнтації учнів та окреслено систему координації профорієнтаційної роботи, а також розроблено компетенції, яких мають набути учні на кожному етапі професійної орієнтації та результати профорієнтаційної роботи [6], а саме:

– на початковому (пропедевтичному) етапі має забезпечуватися ознайомлення учнів з найпоширенішими професіями у процесі навчальної, позакласної та позашкільної роботи, виховання позитивного ставлення до різних видів трудової і професійної діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості; формування початкових загальноотрудових умінь і навичок, здатності до взаємодії з іншими особами у процесі діяльності;

– на наступному – пізнавально-пошуковому етапі – формуються ціннісні орієнтації, мотивація самопізнання, налаштування на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю; забезпечується систематичне ознайомлення учнів із професіями у навчально-виховному процесі; розвиваються вміння самоаналізу та самооцінки з метою усвідомлення власної професійної спрямованості; проводиться консультування щодо вибору профілю подальшої освіти, форм трудової підготовки. Результатом пізнавально-пошукового етапу професійної орієнтації відповідно до Положення має бути вибір напрямку продовження освіти у 8-9-х класах.

Допрофільну підготовку як окремий етап навчання і професійної орієнтації у структурі загальної середньої освіти в Положенні не визначено.

На базовому етапі відповідно до Положення та Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти повинні вивчатися наукові основи вибору професії, класифікаційні ознаки професій, вимоги професій до людини, правила вибору професії, методики самопізнання, самооцінки, розвитку індивідуальних професійно важливих якостей; формуватися вміння зіставляти вимоги, необхідні для набуття конкретної професії, із власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці; створюватися умови для випробування учнями своїх здібностей у різних видах трудової діяльності, проводиться консультування щодо вибору професії та навчального закладу [7].

Результатом базового етапу профорієнтації має бути сформованість особистісно значимого смислу вибору професії, певної професійної спрямованості, професійне самовизначення учнів, готовність до зміни професійної спрямованості та переорієнтації на суміжні професії, інші види діяльності відповідно до індивідуальних особливостей учнів, а також результатів профвідбору. Досягнути такого результату можна, як показує досвід роботи, лише на основі системи профорієнтаційної роботи.

Формувати систему навчальних компетенцій школярів, необхідних для професійного самовизначення, варто у процесі вивчення курсу "Вибір професії" у 9-х класах загальноосвітніх навчальних закладів. Викладання цього курсу, а також проведення профдіагностичних обстежень особистості та індивідуальних професійних консультацій, координація профорієнтаційної роботи з учнями покладаються на практичних психологів загальноосвітніх навчальних закладів. Однак унаслідок змін у навчальних планах і програмах предмет "Вибір професії" нині, зазвичай, не вивчається. Лише в окремих школах вивчається курс "Людина і світ професій" та аналогічні курси, спрямовані на надання допомоги у професійному самовизначенні та підготовку до професійного навчання. Тому, закінчуючи основну школу, переважна більшість учнів не має системи знань, необхідних для професійного самовизначення і відкладає вибір на подальші роки.

У разі організації професійного навчання повинно забезпечуватися формування професійних компетенцій учнів; адаптація до професійного навчального закладу і нового соціального статусу; формування професійної мобільності, готовності до продовження освіти і самовдосконалення; розвиток професійних інтересів і професійно важливих якостей; уточнення подальшої професійної перспективи. Результатом цієї роботи має бути підготовлений конкурентоспроможний на ринку праці кваліфікований робітник, спеціаліст, готовий до активної професійної діяльності і переорієнтації на певну професію.

У період професійної адаптації випускників навчальних закладів повинні створюватися умови для професійного зростання, повноцінної реалізації особистості у професійній діяльності; має відбуватися звикання до трудового колективу, професії і нового соціального статусу. З метою адаптації учнів до професійної діяльності необхідно проводити виробничу практику у трудовому колективі, де в майбутньому передбачається працевлаштування молодого спеціаліста. За таких умов можливою стає повноцінна реалізація особистістю її потенційних можливостей у професійній діяльності.

На основі аналізу структури профорієнтаційної роботи, змісту Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, робимо

висновок, що основні етапи профорієнтаційної роботи визначено відповідно до структури шкільного курсу навчання (школи), у якому передбачено здобуття загальноосвітньої і професійної підготовки, однак не передбачено допрофільну підготовку і профільне навчання. Очевидно, це зумовлено тим, що на час затвердження Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, лише окремі загальноосвітні школи були профільними. Отже, у системі освіти України застосовувалися окремі елементи професійної орієнтації, однак не сформовано цілісної системи профорієнтаційної роботи.

Професійна орієнтація учнів до прийняття нових нормативно-правових актів в Україні не вважалася загальношкільним завданням і покладалася в основному на вчителів, майстрів виробничого навчання та класних керівників, які проводили певну профінформаційну роботу, однак не могли забезпечити цілісність і належний психологічний супровід цієї діяльності.

Оскільки у переважній більшості навчальних закладів не було спеціалістів із професійної орієнтації учнів, у Положенні про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, визначено норму щодо введення у штатний розклад середніх загальноосвітніх, навчально-виховних закладів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, професійних навчальних закладів посад практичних психологів-профконсультантів або методистів із профорієнтації.

Вивчення роботи психологічної служби, аналіз кваліфікаційної характеристики практичного психолога, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 № 864, показує, що профорієнтація учнів, на жаль, не стала основним завданням практичного психолога. Серед багатьох обов'язків, які покладаються на практичного психолога, є такі, що сприяють професійному самовизначенню учнів. Проте, як показали проведені спостереження та практика роботи загальноосвітніх навчальних закладів, один практичний психолог не може забезпечувати організацію профорієнтаційної роботи у великій школі та супровід індивідуальної траєкторії розвитку кожного учня, а у штаті шкіл з малою наповнюваністю посади практичного психолога немає.

Суттєву допомогу в організації профорієнтаційної роботи у школі може надавати соціальний педагог. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 № 864 соціальний педагог повинен виконувати діагностичні, прогностичні, консультативні, захисні, профілактичні, соціально-перетворювальні та організаційні функції. Специфіка роботи соціального педагога визначає необхідність співпраці із психологом, спеціалістами медико-психолого-педагогічної консультації, лікарями, шкільною медичною сестрою, спеціалістами служби у справах дітей, фахівцями центру зайнятості населення, батьками учнів та їх опікунами тощо.

Проте соціальний педагог, зазвичай, охоплює профілактичної роботою лише дітей, які потребують соціального захисту або схильні до девіантної поведінки, і недостатньо підготовлений для інтерпретування психологічних і медико-фізіологічних досліджень, організації професіографічної діяльності з учнями, надання їм професійної консультації.

Певні можливості для супроводу індивідуальної траєкторії учня, для сприяння розвитку його інтересів та здібностей, коригування особливостей розвитку і поведінки має, зазвичай, класний керівник. Однак аналіз планів виховної роботи класних керівників загальноосвітніх навчальних закладів показує, що в цих документах є окремі розділи, зміст яких спрямований на розвиток особистості, виховання певних якостей, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, але більшість із них містять заходи, що проводяться з усім класом. Цілісної системи діяльності щодо супроводу індивідуального розвитку особистості в роботі класних керівників не простежується.

Очевидно, у загальноосвітньому навчальному закладі повинен бути спеціаліст, який знає індивідуальні особливості розвитку учнів, орієнтується в ситуації на ринку праці, може координувати профорієнтаційну роботу, допомагати учневі визначити індивідуальну освітню траєкторію та на основі

послідовної реалізації проектів розкривати і розвивати свої інтереси, нахили та здібності, знайти своє місце в суспільстві. Приклади такої роботи є. Так, для прикладу, у США підготовку учнів до вибору професії та надання їм допомоги у побудові професійної кар'єри забезпечують профконсультанти [3]. У старших класах створюються групи за різними напрямками трудової діяльності, забезпечується здійснення учнями професійних проб. Діяльність шкільних профконсультантів координує профорієнтаційне бюро, а також інструктори із профорієнтації бірж праці.

На основі досвіду розвинених країн світу в окремих загальноосвітніх навчальних закладах Росії введено посади тьютора, який є проектантом і координатором руху учня його індивідуальною освітньою траєкторією. Тьютор (викладач-консультант) забезпечує координацію роботи з практичним психологом, учителями та батьками, допомагає створити освітній простір, що сприяє розвитку та соціально-професійному визначенню учня.

Відповідно до Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається в Україні, відповідальність за організацію проведення профорієнтаційної роботи у навчальних закладах покладається на їх керівників.

Безпосередньо забезпечувати профорієнтаційну роботу у навчальних закладах повинні практичні психологи, вчителі-предметники, класні керівники, викладачі, майстри виробничого навчання, вихователі, керівники гуртків, бібліотекарі, методисти, медичні працівники. У штатний розклад середніх загальноосвітніх навчальних закладів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, професійних навчальних закладів повинні вводитися посади практичних психологів-профконсультантів або методистів із профорієнтації.

Так, у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах введено посаду методиста із профорієнтації, який організовує профорієнтаційну роботу МНВК. Відповідно до Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат методист із профорієнтації організовує роботу профорієнтаційної служби комбінату; надає методичну допомогу із профорієнтації вчителям, майстрам виробничого навчання; проводить роботу щодо забезпечення професійного самовизначення учнів з метою запобігання помилок у виборі професії; координує роботу психологічних служб із профорієнтації, профорієнтаційну роботу комбінату, шкіл, базових підприємств.

Однак кількість методистів із профорієнтації, які працюють у навчальних закладах, є незначною: у 2011 році в 214 міжшкільних навчально-виробничих комбінатах працювало менше двохсот методистів з профорієнтації.

У районах і містах організація профорієнтаційної роботи може бути ефективною за умови реалізації спільних профорієнтаційних заходів центру зайнятості, відділу (управління) освіти, управління праці та соціального захисту населення, відділу охорони здоров'я, а також підприємств-працедавців, громадських організацій, регіональної ради із профорієнтації.

Розвиток профорієнтаційної роботи на місцевому рівні повинні забезпечувати органи виконавчої влади та самоврядування. Водночас аналіз регіональних програм показує, що за останні п'ять років лише у кількох регіонах України (м. Ірпінь Київської області, Кобиляцький район Полтавської області) було прийнято місцеві програми професійної орієнтації молоді.

Останнім часом набуває поширення впровадження нових освітніх технологій професійної орієнтації. Зокрема, з 2010 року в Україні розпочато реалізацію інноваційного проекту "Профорієнтаційний термінал", у якому передбачено формування інтересу учнів до професійного самовизначення за допомогою програмно-апаратного комплексу та надання інформації про трудове законодавство, зміст професій, необхідних на ринку праці, правила вибору та способи їх здобуття тощо.

Як показують проведені нами дослідження, застосування профорієнтаційних терміналів сприяє підвищенню мотивації учнів до вибору майбутньої професії, розвитку інтересу до професій, актуальних на ринку праці, збагачує освітні технології і зміст професійної інформації,

збагачує засоби профорієнтаційної роботи.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Профорієнтаційна робота в умовах профільного навчання має особливості і повинна здійснюватися як цілеспрямована, керована, скоординована діяльність навчальних закладів, підприємств, установ, організацій та громадськості, що забезпечує створення організаційних і психолого-педагогічних умов, необхідних для свідомого вибору професії та підвищення конкурентності молоді на ринку праці.

У подальших дослідженнях розглянутої проблеми варто ґрунтовно розкрити нові технології профорієнтаційної роботи, особливості регіональних ринків праці та умови вирішення проблем профорієнтації у глобалізованому економічному просторі.

Список використаних джерел

1. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2009. – №28-29. – С. 57-58.
2. Бібік Н.М. Запровадження системи профільного навчання в старшій школі / Бібік Н.М., Головка М.В., Кизенко В.І. // Біла книга національної освіти України / НАПН України; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К., 2010. – С.154-164.
3. Мадзигон В.Н. Продуктивная педагогика. Политехнические основы соединения обучения с производительным трудом : монография / В.Н. Мадзигон. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 360 с.
4. Піддячий М.І. Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання : монографія / М. І. Піддячий. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 228 с.
5. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається. Затверджено наказом Міністерства освіти України, Міністерства праці України, Міністерства у справах молоді і спорту України від 02.06.1995 р. № 159/30/1526. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/842-2008-%D0%BF.
6. Про впровадження наукового психолого-педагогічного проекту "Вибір успішної професії" : наказ М-ва освіти і науки України від 28.07.08 р.№699 // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2008. – №36. – С.12-27.
7. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.euroosvita.net/?category=1&id=1528.

Туташинский В. И. Организационно-педагогические основы профессиональной ориентации учащихся в условиях профильного обучения

Исследовано организационно-педагогические основы состояния профориентационной работы с учащимися с учетом изменений в структуре общего среднего образования; обобщен опыт внедрения перспективных образовательных технологий профориентации учащихся.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, профессиональное самоопределение, профильное обучение, образовательные технологии.

Tutashinskiy, B. Organizational and pedagogical principles of professional orientation of pupils in conditions of profile education

On the basics of research of state of professional orientation work with pupils it is scientifically grounded the reasonability of changes and additions in normative legal documents on professional orientation in Ukraine.

Key words: The key words: normative legal base, professional orientation, professional self-definition of pupils, profile education.

